

The Role and Function of the Government in the Field of Environment (A Case Study: Forest Resources in Iran)

Javad Etaat¹, and Bahar Valizadeh²

1. Department of Political Science, Faculty of Economics and Political Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
2. Corresponding author, Phd in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.
E-mail: std_hvalizadeh@alumni.khu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 12 August 2024
Received in revised form:
26 August 2024
Accepted: 31 August 2024

Keywords:

Government,
environment,
forests,
forestry,
forest protection.

ABSTRACT

The first field of natural resources in Iran that was legislated was forests. Since 1299, the Forestry Organization was formed to manage the country's forests. Since then, various organizations were created to manage the country's natural resources until today, when the protection of these resources is under the responsibility of the country's forests, pastures and watershed management organization. This research has tried to study and investigate the role of the government in Iran's environment and specifically forests. In this research, the relationship between two independent variables (government) and dependent variable (forests) has been investigated, taking a descriptive and analytical approach. According to the findings of this research, in the field of forest cover, Iran is one of the poor countries in terms of forests and ranks 45th out of 154 countries with forests. With an annual average decrease of 142 thousand hectares of its forest land, Iran is among the countries with a high rate of deforestation. The area of the country's forests has increased from 18 million hectares in 1343 to 14.31 million hectares in 1395. During the years 1375 to 1390, more than 60 thousand hectares of the country's forests have caught fire, so that 0.06% of the forest area is destroyed by fire every year.

Cite this article: Etaat, J. Valizadeh, B. (2024). The role and function of the government in the field of environment (case study: forest resources in Iran). *New Geopolitics Research*, 1 (1), 31-48.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.1.3>

Introduction

In the current era, governments play an important role in managing affairs. One of these tasks is environmental management. Industrialization and transformation in human life caused the emergence of new civilizations. The progress of these civilizations has led to the destruction of the environment and forests and their transformation into agricultural lands and residential areas. In 1972, following the Stockholm Conference, environmental issues were raised at the global level. At this time, the issue of sustainable forest management was raised for the first time. In the first stages of the process of preventing the destruction of forests, the main and fundamental attention was given to tropical forests. Since 1992, this attention has expanded and included other types of forests. The turning point of this issue was a conference organized by the United Nations on the topic of environment and development. The introduction of these issues brought about new attitudes towards natural resources, especially forests, which led to the change of relevant policies. Also, much attention and emphasis has been paid to the important role of governments and their policies in the correct and rational understanding of natural resources and the spread of this culture at the level of society. In Iran, the first field of natural resources that was legislated entailed forests. Since 1299, the Forestry Organization was formed to manage the country's forests. Since then, various organizations have been created to manage the country's natural resources, until today, the protection of these resources is of the responsibility of the country's Natural Resources and Watershed Management Organization.

Methods and Material

This research has tried to study and explore the role of the government in Iran's environment and specifically forests. In this research, the relationship between two independent variables (government) and dependent variable (forests) has been investigated taking a descriptive and analytical approach.

Results and Discussion

In the 20th century, governments tried to control and reduce the destruction process of the environment in general and forests in particular by setting and approving laws and regulations and implementing them. In Iran, attention given to the environment has a long history, both traditionally and informally. In Iranian mythology, forests and trees have been of particular importance. Throughout the ages, worship of large trees has been common among people. The beginning of the government's attention to natural resources can be considered 1823 during the reign of Fathali Shah, when the Ministry of Public Benefits was established, but the formal formation of departments for the management of natural resources actually began years later. The Constitutional Revolution can be considered a turning point in the changes that took place in the organization and management of Iran's natural resources, because it led to the government moving towards centralization and separation of powers and the creation of the parliament and ministries.

In the field of forest cover, Iran is one of the poor countries in terms of forests and ranks 45th among 154 countries with forests. Also, Iran is one of the 54 countries that cover less than

10% of their area with forests. Iran is among the countries with the highest deforestation rate, with an average annual reduction of 142,000 hectares of its forest land. The country's forest area has decreased from 18 million hectares in 1964 to 14.31 million hectares in 2016. During the years 1996 to 2011, over 60,000 hectares of the country's forests were affected by fire, with 0.06 percent of the forest area being destroyed annually due to fire.

Conclusions

Investigations carried out in the field of forest destruction show that the Iranian government has not been successful in protecting forest resources. The main issues and problems identified in the protection and restoration of the country's forests involve the lack of integrated management in forest areas, the lack of economic valuation of various forest functions, the inadequacy of laws and regulations and the lack of enforcement of existing laws, the lack of sufficient attention to the environmental consequences of development plans within forests, the incoherence in the implementation of development plans in forest areas, the widespread presence of forest dwellers from local communities in forest areas and the poverty prevailing among forest dwellers, as well as their dependence on the exploitation and change in forest use, which ultimately leads to a decrease in the ecological capacity of forests and quantitative and qualitative destruction, quantitative destruction and a decrease in the ecological capacity of forests due to a lack of environmental assessment of development plans and measures within forests, which show that forest management in Iran has not been successful and serious attention needs to be paid to these sensitive and important resources.

In this context, the following suggestions could be useful: developing laws to protect forests and pastures, appropriately harvesting wood from forests taking a scientific approach, replacing fossil fuels (oil and gas) with fuel derived from trees, converting traditional livestock farming to modern livestock farming and removing livestock from forests, especially replacing sheep with goats, developing the forestry system and expanding protected areas, preventing fires in forest areas through public education, and strictly implementing the National Forest and Forestry Action Plan in different regions.

نقش و کارکرد دولت در حوزه محیط زیست (مطالعه موردی: منابع جنگل‌ها در ایران)

جواد اطاعت^۱، و جواد اطاعت^۲

۱. گروه علوم سیاسی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۲. نویسنده مسئول، دانش آموخته جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: std_hvalizadeh@alumni.khu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>اولین عرصه از منابع طبیعی ایران که در مورد آن‌ها قانون‌گذاری صورت گرفت، جنگل‌ها بودند. از سال ۱۲۹۹ شمسی سازمان جنگلبانی برای اداره جنگل‌های کشور تشکیل شد. از آن زمان به بعد سازمان‌های مختلفی برای اداره منابع طبیعی کشور به وجود آمدند؛ تا امروز که حفاظت از این منابع به عهده سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌باشد. این پژوهش درصدد است تا نقش دولت در محیط زیست ایران و به طور مشخص جنگل‌ها را مورد مطالعه و تحقیق قرار دهد. در این پژوهش رابطه دو متغیر مستقل (دولت) و وابسته (جنگل‌ها) با رویکرد توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است. طبق یافته‌های این پژوهش، ایران یکی از کشورهای فقیر از لحاظ جنگل است و از میان ۱۵۴ کشور دارای جنگل رتبه ۴۵ را دارا می‌باشد. ایران با کاهش متوسط سالانه ۱۴۲ هزار هکتار از اراضی جنگلی خود در زمره کشورهای با نرخ بالای جنگل‌زدایی قرار دارد. مساحت جنگل‌های کشور از ۱۸ میلیون هکتار در سال ۱۳۴۳ به ۱۴۰۳۱ میلیون هکتار در سال ۱۳۹۵ رسیده است. طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ بالغ بر ۶۰ هزار هکتار از جنگل‌های کشور دستخوش حریق شده است؛ به طوری که سالانه ۶ درصد از سطح جنگل‌ها بر اثر آتش‌سوزی از بین می‌روند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: دولت، محیط زیست، جنگل‌ها، جنگلداری، حفاظت جنگل‌ها.</p>

استناد: حافظ‌نیا، تفرشی، احسان. (۱۴۰۳) اطاعت، جواد، ولی‌زاده، بهار. (۱۴۰۳). نقش و کارکرد دولت در حوزه محیط زیست (مطالعه موردی: منابع جنگل‌ها در ایران)، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۱ (۱)، ۳۱-۴۸.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.1.3>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

در دوره کنونی، دولت‌ها نقش مهمی در مدیریت و اداره امور بر عهده دارند. به تبع پیچیده شدن امور واحدهای سیاسی، تغییر ماهیت و نحوه عملکرد دولت‌ها و مشارکت مردم در فرآیندهای سیاسی، ساختار اداری و مدیریتی و وظایف دولت‌ها از شکل سنتی (حفظ نظم، امنیت عمومی و اخذ مالیات) به سوی برنامه‌ریزی و مسئولیت‌پذیری برای تسریع فرآیند توسعه و پیشرفت سوق یافت. یکی از این وظایف، مدیریت محیط زیست می‌باشد. صنعتی شدن و تحول در زندگی انسان‌ها باعث به وجود آمدن تمدن‌های جدیدی شد. پیشرفت این تمدن‌ها تخریب و انهدام محیط زیست و جنگل‌ها و تبدیل آن‌ها به زمین‌های زراعی و سپس بخش‌های مسکونی، شهرها و کلان شهرها را به همراه داشت. کشورها از زمان پایان یافتن جنگ جهانی دوم، مذاکرات بین‌المللی مربوط به امور جنگل را در سیستم سازمان ملل آغاز کردند (FAO, 2010)؛ اما تا مدت‌ها، هیچ اقدام مؤثر بین‌المللی در راستای حفاظت منابع جنگلی صورت نپذیرفت. تا اینکه در سال ۱۹۷۲ و در پی برگزاری کنفرانس استکهلم، موضوعات زیست محیطی در سطح جهانی مطرح شدند. در این زمان موضوع مدیریت پایدار جنگل‌ها برای نخستین بار مطرح گردید. در اولین مراحل فرآیند جلوگیری از تخریب جنگل‌ها، توجه اصلی و اساسی نسبت به جنگل‌های گرمسیری ابراز شد. از سال ۱۹۹۲، این توجه گسترش یافت و دیگر انواع جنگل‌ها را نیز در بر گرفت. نقطه عطف این مسئله، کنفرانسی بود که توسط سازمان ملل با موضوع محیط زیست و توسعه برپا شد (مولدران و بیلهارز، ۱۳۸۱: ۲۷۳). مطرح شدن این مباحث، نگرش‌های جدیدی را نسبت به منابع طبیعی - خصوصاً جنگل‌ها - به وجود آورد که تغییر سیاست‌های مربوطه را در پی داشت. همچنین به نقش مهم دولت‌ها و سیاست‌هایشان در برداشت درست و منطقی از منابع طبیعی و نیز اشاعه این فرهنگ در سطح جامعه، توجه و تأکید بسیار شده است. هرچند اقدامات مردمی به عنوان پیش‌تازان حفظ و حراست از محیط زیست دارای اهمیت ویژه‌ای است و بخش خصوصی و صنایع می‌توانند در این زمینه گام‌های موثری بردارند؛ اما بدهی است که تحریک و تشویق مردم، همچنین صنایع و بخش خصوصی با دولت‌هاست. سیاستمداران و مسئولان حکومتی هستند که با اتخاذ تمهیدات و دادن آگاهی‌ها و آموزش به مردم و تصویب قوانین و اجرای مقررات می‌توانند عامل اساسی مقابله با آلودگی‌های محیط زیست شوند. در کشورهایی که بخش خصوصی حاکم است؛ نقش دولت عمدتاً نقش ارشادی خواهد بود؛ هرچند با ابزار، وسایل و امکاناتی که در اختیار دارد می‌تواند جهت‌گیری سیاسی، اقتصادی و اجتماعی هر جامعه را در مسیری که خواهان آن است هدایت کند. در گردهمایی‌های محیط زیست این مسئولان کشوری و هیئت‌های اعزامی دولت‌ها هستند که قوانین و ضوابطی را برای حفظ محیط زیست تصویب می‌کنند و اجرای آن را نیز بر عهده می‌گیرند. به این ترتیب آنچه در حفظ محیط زیست و توسعه پایدار امروزه در حال اجراء است و یا در برنامه‌های آینده اجرا خواهد شد، نقش اساسی را دولت‌ها به عهده دارند (لواسانی، ۱۳۷۲: ۷۲). جنگل‌ها عرصه‌هایی از طبیعت هستند که به دلیل ویژگی‌ها و کارکردهای خود که ناشی از یک نظام و بافت پیچیده و مرتبط است، از جمله مهم‌ترین سامانه‌های حیات‌بخش انسان به شمار می‌آیند که در حفظ و پایداری سایر سیستم‌های حیات بخش نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. جنگل‌ها که از منابع تجدید شونده محسوب می‌شوند، علاوه بر ویژگی تجدید حیات طبیعی، به علت دارا بودن ارزش‌های فراوان محیط زیستی، در میان این منابع جایگاه ویژه‌ای دارند. متنوع‌ترین اکوسیستم‌های حیاتی را در خود جای داده‌اند و نقش کلیدی و محوری در استمرار حیات پایدار بر روی کره زمین دارند (FAO, 2010). به گونه‌ای که بعد از اکوسیستم‌های آبی (اقیانوس‌ها) جنگل‌ها مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اکوسیستم‌های طبیعی دنیا محسوب می‌شوند (مروری مهاجر، ۱۳۸۴: ۹۰).

افزایش جمعیت، نیاز به تأمین غذا و گسترش زمین‌های کشاورزی، استفاده از چوب در ساخت و ساز و نیز جنگ‌ها سبب از بین رفتن سطح وسیعی از جنگل‌های دنیا گردید (کولا، ۱۳۸۵: ۱۰). انسان به منظور تغییر کاربردی اراضی، استفاده مفرط از تولیدات جنگل و توسعه زیرساخت‌های شهری و روستایی، اکوسیستم‌های طبیعی و پایدار جنگل را دستخوش تغییرات فاحش نموده و اکثر آن‌ها را از حالت طبیعی خود خارج ساخته است. صرف نظر از اینکه این کار به صورت مستقیم یا غیر مستقیم باعث ورود تعدادی از آفات و یا بروز بیماری‌های جدید در جنگل شده که خود موضوعی جداگانه است، باعث به هم خوردن تعادل بیولوژیک در جنگل شده و آن را از حالت کنترل خارج نموده است (مروری مهاجر، ۱۳۸۱: ۲). در قرن بیستم اغلب دولت‌ها که متوجه اهمیت اقتصادی

جنگل‌ها شدند، دست به ایجاد قوانین جنگلی زدند و ضمن برقراری آموزش جنگل‌شناسی، تدابیر مربوط به نگهداری از جنگل‌ها را اتخاذ نمودند (دوز، ۱۳۶۲: ۱۵۱).

در رابطه با تاریخچهٔ تشکیلات منابع طبیعی در ایران و تحولات رخ داده، می‌توان گفت در ایران به عنوان یک کشور قدیمی، قبل از دورهٔ جدید که به توسعه و شتاب و افزایش مصرف، معروف شده، مدیریت بر منابع وجود داشت؛ اما قواعد عرفی در این مدیریت نقش به‌سزا داشتند (شامخی، ۱۳۹۰: ۳۶). سرآغاز توجه دولت به منابع طبیعی را می‌توان ۱۲۰۲ شمسی (۱۲۳۹ قمری) در زمان حکومت فتحعلی‌شاه که وزارت فوائد عامه تشکیل شد دانست؛ اما شکل‌گیری رسمی ادارات برای مدیریت منابع طبیعی عملاً از سال‌ها بعد آغاز شد (جوانشیر، ۱۳۷۸: ۱۶۵). انقلاب مشروطه را می‌توان نقطهٔ عطفی در تحولات صورت‌گرفته در تشکیلات و مدیریت منابع طبیعی ایران دانست. به دنبال این اقدامات، قوانینی در مورد ادارهٔ جنگل‌ها و مراتع و سایر عرصه‌های منابع طبیعی و محیط زیست وضع شد و جنگل‌ها اولین عرصه از منابع طبیعی بودند که در مورد آن‌ها قانون‌گذاری صورت گرفت (شامخی، ۱۳۹۰: ۳۹). از آن زمان به بعد سازمان‌های مختلفی برای ادارهٔ منابع طبیعی کشور به وجود آمدند تا امروز که حفاظت از این منابع به عهدهٔ سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور است.

با توجه به اینکه سرزمین ایران به طور کلی کوهستانی و نیمه خشک است و میانگین ارتفاع آن بیش از ۱۲۰۰ متر از سطح دریاست؛ همچنین به لحاظ موقعیت جغرافیایی در منطقه‌ای از نیمکرهٔ شمالی واقع شده که معمولاً فقیر از جنگل است و در بین ۱۵۶ کشور دارای جنگل در جهان رتبه ۴۵ را داراست (FAO, 2010)، حفظ و نگهداری منابع جنگل‌ها در ایران از اهمیت زیادی برخوردار است. این پژوهش درصدد است تا نقش و کارکرد دولت در محیط زیست ایران و به طور مشخص جنگل‌ها (از ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۰) را مورد مطالعه و تحقیق قرار دهد. سؤالی که مطرح است این است که: آیا دولت ایران در سی سال مورد نظر در حفاظت از محیط زیست (جنگل‌ها) موفق عمل کرده است؟

مبانی نظری

دولت

دولت تشکیلات سیاسی و بدنه تشکیلاتی حکومت و متشکل از افراد انتصاب شده از طرف رئیس حکومت یا انتخاب شده از طرف مردم است که به کمک سازمان‌های اداری، امور کشور (حکومت) را اداره می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۱۷-۱۱۶). دولت را می‌توان به عنوان نمایندهٔ حکومت و نهادی که ادارهٔ روزمره کشور را به عهده دارد، تلقی نمود. به همین دلیل دولت‌های مقتدر یکی پس از دیگری در خدمت حکومت قرار می‌گیرند. دولت‌ها فقط نمایندهٔ حکومت هستند و هیچ‌گاه نمی‌توانند جای آن را بگیرند. دولت شامل اشخاص و سازمان‌هایی می‌گردد که کار مدیریت و سیاست‌گذاری در یک کشور خاص را در یک برهه از زمان بر عهده دارند. دولت ممکن است از اعضای یک حزب که در انتخابات پیروز شده، تشکیل شده باشد؛ یا ممکن است انتصابی و مثلاً از طرف پادشاه تعیین شده باشد. دولت به ادارهٔ امور می‌پردازد و دیر یا زود جای خود را به دولت دیگری می‌دهد و فاقد حاکمیت است. دولت‌ها در واقع ساز و کارهای کوتاه مدت برای تحقق بخشیدن به هدف‌های بلند مدت حکومت به شمار می‌روند (مویر، ۱۳۷۹: ۵-۶). اصولاً دولت زیر مجموعهٔ حکومت است. دولت ساختاری متغیر دارد. در ترسیم ساختار یک کشور حکومت در بالا و دولت به عنوان زیر مجموعهٔ آن و سازمان‌های اجرایی دولت در زیر مجموعهٔ دولت قرار می‌گیرند (عزتی، ۱۳۸۶: ۱۲). در نگاهی دیگر دولت^۱ به معنای یک واحد سیاسی اطلاق می‌شود که حکومت همانند سرزمین، جمعیت و حاکمیت یکی از زیرمجموعه‌های تشکیل دهندهٔ آن است. حکومت از حکم گرفته شده است؛ و منظور از حاکم، قوهٔ حاکم است که طی فرآیند زمان تغییر می‌کند.

محیط زیست

محیط زیست دست کم به معنای امروزی آن در بسیاری از زبان‌ها یک اصطلاح نو و تازه است و سابقهٔ کاربرد آن در فرانسه، به قرن دوازدهم بر می‌گردد. این اصطلاح از آغاز دههٔ ۱۹۶۰ کاربرد پیوسته پیدا کرده است (کیس و دیگران، ۱۳۹۰: ۵). رنه ماheu^۲

1. State
2. René Maheu

دبیر کل سابق سازمان یونسکو تعریفی نسبتاً جامع از محیط زیست ارائه کرده است. طبق تعریف وی، محیط زیست همه چیز است یا تقریباً همه چیز را در بر می‌گیرد؛ هم انسان، هم طبیعت و هم روابط بین این دو را شامل می‌شود. در کلیه فعالیت‌های بشر تأثیر دارد و ضمناً از آن‌ها متأثر می‌گردد (بهرام سلطانی، ۱۳۸۷: ۵۴-۵۳). در ایران هیچ تعریفی از محیط زیست نشده و به طور کلی قوانین ایران به مانند فرانسه محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت، منابع طبیعی و شهر و مناظر به کار برده‌اند (تقی زاده انصاری، ۱۳۷۶: ۱۶).

جنگل

به سرزمینی پوشیده از درخت با وسعت بیش از ۵/ هکتار که درختان آن مرتفع تر از ۵ متر و تاج پوشش بیش از ۱۰ درصد داشته باشد یا درختان آن توانایی رسیدن به این شرایط در این ناحیه را دارا باشند جنگل گفته می‌شود. این تعریف زمین‌هایی را که تحت کاربری کشاورزی یا شهری هستند شامل نمی‌شود (FAO, 2010). بعد از اکوسیستم‌های آبی (اقیانوس‌ها) جنگل‌ها مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اکوسیستم‌های طبیعی دنیا محسوب می‌شوند (مروی مهاجر، ۱۳۸۴: ۹۰). جنگل‌ها متنوع‌ترین اکوسیستم‌های حیاتی را در خود جای داده‌اند و نقش کلیدی و محوری در استمرار حیات پایدار بر روی کره زمین دارند (FAO, 2010). جنگل، نه فقط از حیث تولیدات مواد اولیه جهت ساختمان یا بعدها کاربردهای صنعتی بلکه از جهت‌های بسیار متنوع دیگری نیز دارای ارزش است. منافع اقتصادی، فرصت‌های شغلی، و خدمات اکولوژیکی جنگل‌های جهان به‌تأثیر است. مثلاً، ارزش محصولات جنگل‌های جهان را ۸۵ میلیارد دلار برآورد کرده‌اند (چیراس، ۱۳۸۲: ۲۷۳). در یک دسته بندی کلی می‌توان ارزش‌های جنگل را به دو دسته تقسیم نمود:

ارزش اقتصادی

جنگل‌ها ظرفیت‌های خوبی در تأمین اشتغال و معیشت برای جمعیت امروز دارند. تخمین زده‌اند که بخش جنگل در کشورهای جهان، باعث اشتغال ۱۰ میلیون نفر به طور رسمی و ۳۰ تا ۵۰ میلیون نفر به طور غیر رسمی می‌شود. همچنین بیش از ده درصد از تولید ناخالص داخلی در بسیاری از فقیرترین کشورها در گرو بهره‌برداری از جنگل‌ها می‌باشد (FAO, 2010). چشمگیرترین سودهای مستقیم و بی‌واسطه جنگل‌ها را ۵۰۰۰ محصول تجارتي، چون الوار، کاغذ، تراننتین و مانند آن‌ها برآورد کرده‌اند که ارزش سالانه آن‌ها به میلیارد دلار می‌رسد (چیراس، ۱۳۸۲: ۲۷۳). بر اساس گزارش‌ها برداشت چوب در جهان سالانه ۳/۴ میلیارد متر مکعب است. با توجه به انجام برداشت‌های غیرقانونی و غیررسمی به‌ویژه برداشت چوب جهت سوخت که معمولاً ثبت نمی‌شود، میزان برداشت واقعی چوب به‌مراتب بیشتر از این مقدار است. ارزش برداشت چوب از جنگل‌ها بسیار بالاست و متوسط ارزش سالانه آن به ۱۰۰ میلیارد دلار بالغ می‌شود که بیشترین آن گردبینه‌های صنعتی می‌باشد. غیر از چوب، محصولات فرعی دیگری مانند صمغ، رزین، گیاهان دارویی و منابع ژنتیکی خاصی که از جنگل‌ها به دست می‌آید نیز ارزش اقتصادی بالایی برای صاحبانش دارد. ارزش محصولات فرعی جنگل‌ها خیلی قابل ارزیابی نیست؛ ولی بر اساس گزارش‌ها بالغ بر ۱۸/۵ میلیارد دلار در سال می‌باشد (FAO, 2010). جنگل‌ها همچنین دارای مزایای اقتصادی زیادی از نظر کاربرد تفریحی و تفرجگاهی و جلب گردشگران دارند.

ارزش زیست‌محیطی

ارزش زیست‌محیطی جنگل‌ها ناشی از نقش آنها در حمایت از حیات بر روی کره زمین است و اشاره به آن دارد که نگاه به جنگل‌ها صرفاً به عنوان یک منبع تأمین کننده محصولات چوبی تغییر پیدا نموده است. ارزش‌های زیست‌محیطی جنگل‌ها امری غیر قابل پیش‌بینی است؛ با اینکه در اکثر موارد دارای منافع اقتصادی هنگفت نیز هستند. جنگل‌ها مهم‌ترین منبع ذخیره کربن و یکی از پیچیده‌ترین اکوسیستم‌های زمینی می‌باشند. پوشش گیاهی جنگل‌های جهان ۲۸۳ میلیارد تن کربن را در بیومس گیاهی ذخیره می‌کنند، علاوه بر این ۳۸ میلیارد تن کربن در چوب‌های غیر زنده موجود در جنگل و نیز ۳۱۷ میلیارد تن کربن در خاک سطحی جنگل (تا عمق ۳۰ سانتیمتر از سطح زمین) و نیز پوشش لاشبرگ سطح زمین در مناطق جنگلی وجود دارد. بدین ترتیب میزان کل کربن در اکوسیستم‌های جنگلی بالغ بر ۶۵۰ میلیارد تن تخمین زده شده است. این میزان کربن، از کل کربن موجود در اتمسفر

زمین بیشتر است. جنگل‌ها علاوه بر این ذخیره دائمی کربن، سالانه به میزان ۲/۴ میلیارد تن کربن اتمسفری را ترسیب می‌نمایند. ارزش هر هکتار جنگل به طور متوسط در سال، ۹۶۹ دلار است که ۱۹ درصد آن ارزش اقتصادی و ۸۱ درصد آن ارزش زیست محیطی است (FAO, 2010). در میان اکوسیستم‌های طبیعی، جنگل‌ها بیشترین تعداد خدمات اکوسیستمی را برای انسان فراهم می‌آورند. بیشترین تنوع گونه‌ای و زیستی نیز در اکوسیستم‌های جنگلی به چشم می‌خورد؛ به طوری که ۶۰ درصد از کل گونه‌های گیاهی جهان در جنگل‌های گرمسیری^۱ یافت می‌شوند. به طور متوسط در یک هکتار از این جنگل‌ها ۲۰۰ تا ۳۰۰ گونه متفاوت درختی یافت می‌شود. یک چهارم تمامی داروهای تجویز شده‌ای که در آمریکا به فروش می‌رسند بر پایه گیاهان جنگل‌های گرمسیری تهیه شده‌اند (مبرقی دینان، ۱۳۸۷: ۵). امروزه تولید چوب در جنگل به اندازه اثرات زیست‌محیطی آن اهمیت ندارد.

جنگل‌داری پایدار

سابقه تاریخی جنگل‌داری پایدار در واحد سطح یا طرح جنگل‌داری، بیش از دو قرن است. کشورهای جهان طی سالیان گذشته به دنبال توافقی جهانی بوده‌اند که حفظ، احیا و توسعه پایدار جنگل‌ها را تصریح و تضمین نماید. این امر در اجلاس زمین که در ریودوژانیرو (۱۹۹۲)، برگزار گردید، میسر شد. هر چند آن توافق الزام قانونی برای کشورها را در بر نداشت؛ ولی توافق جهانی که در بر دارنده کلیه انواع جنگل باشد، به امضای کشورها رسید. عنوان کامل این سند بین‌المللی اصول حفاظت از جنگل‌ها^۲ می‌باشد که به اختصار اصول جنگل خوانده می‌شود. هدف اصلی این اصول عبارت است از ارتقای مدیریت، حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار و فراهم آوردن امکان کارکردها و بهره‌گیری گوناگون و مکمل از جنگل‌ها (محرم‌نژاد، ۱۳۸۸: ۱۵۰). جنگل‌داری پایدار در واحد سطح بر دو اصل برداشت مستمر و دائمی و برداشت اقتصادی استوار است. دستیابی به توسعه پایدار جنگل در گرو تحقق پنج پیش‌نیاز بنیادی تشخیص داده شده است؛ وجود پایه و بنیاد منابع جنگل‌داری، استمرار جریان تولید، میزان کنترل‌های محیطی، توجه به عوامل و پیامدهای اجتماعی - اقتصادی، تأمین ساختارهای نهادی مناسب (Toha & Bavoo, 1997: 71-73).

محیط‌شناسی پژوهش

کشور ایران با ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع وسعت در نیمه جنوبی منطقه معتدل شمالی، بین ۲۵ درجه و ۳ دقیقه الی ۳۹ درجه و ۷ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۴ درجه و ۱۴ دقیقه الی ۶۳ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. سرزمین ایران به طور کلی کوهستانی و نیمه‌خشک است و میانگین ارتفاع آن بیش از ۱۲۰۰ متر از سطح دریاست. به لحاظ موقعیت جغرافیایی در منطقه‌ای از نیمکره شمالی واقع شده است که معمولاً فقیر از جنگل است و در بین ۱۵۶ کشور دارای جنگل در جهان، رتبه ۴۵ را داراست. همچنین ایران جزء ۵۴ کشوری است که زیر ده درصد مساحتشان را جنگل می‌پوشاند. (FAO, 2010). بر اساس مناطق جغرافیایی، جنگل‌های ایران به صورت زیر تقسیم‌بندی می‌شوند:

جنگل‌های شمال ایران، شامل جنگل‌های خزری و جنگل‌های ارسباران؛ جنگل‌های غرب و جنوب غرب ایران، شامل جنگل‌های زاگرس؛ جنگل‌های فلات مرکزی ایران، شامل جنگل‌های بیابانی و کوهستانی؛ و جنگل‌های جنوب ایران، شامل جنگل‌های سواحل خلیج فارس و دریای عمان (مروی مهاجر، ۱۳۸۴: ۴۶).

از نظر جغرافیای جنگل، جنگل‌های شمال ایران به طور کلی جزو جنگل‌های سبز تابستانی یا جنگل‌های پهن‌برگ خزان‌کننده به شمار می‌آیند که به صورت موضعی دارای جنگل‌های مدیترانه‌ای (زربین) نیز می‌باشند. از نظر جغرافیایی گیاهی در منطقه رویشی هیرکانی قرار دارند و به همین دلیل به جنگل‌های هیرکانی نیز مشهورند. جنگل‌های خزری از آستارا شروع و تا دره گلی داغی بجنورد ادامه می‌یابد. (همان، ۳۹). از نظر تراکم، از نوع انبوه (بیش از ۲۵ درخت در هکتار) می‌باشند (قربانی، ۱۳۸۶: ۱۲). جنگل‌های ارسباران محدود به قسمت شمال غربی ایران و شهرستان‌های کلپیر، اهر و جلفا می‌باشند. وجود شرایط خاص اقلیمی، تنوع زیستی بالا و حضور گونه‌های کمیاب گیاهی و جانوری، این منطقه را از سایر مناطق رویشی کشور متمایز می‌سازد؛ به نحوی که علی‌رغم سطح کم، ۱۰۷۲ گونه گیاهی و ۹۷ گونه چوبی در این منطقه شناسایی شده است. منطقه ارسباران جزء یکی از ۹ ذخیره‌گاه بیوسفری

1. Tropical

2. Principles on the Conservation of the Forests

ایران و تحت برنامه انسان و کره مسکون (M&B) یا اندوخته‌گاه‌های زیست‌سپهر یونسکو قرار دارد (طاهری آبکنار و پیله ور، ۱۳۸۷: ۴۴).

رویشگاه زاگرس بخش وسیعی از سلسله جبال زاگرس را شامل می‌گردد که از شمال غربی کشور؛ شهرستان پیرانشهر در آذربایجان غربی شروع و تا حوالی شهرستان فیروزآباد در استان فارس کشیده می‌شود و منطقه‌ای با طول ۱۳۰۰ کیلومتر و عرض متوسط ۲۰۰ کیلومتر را می‌پوشاند. جنگل‌های زاگرس تحت عنوان جنگل‌های نیمه‌خشک طبقه‌بندی گردیده‌اند (طاهری آبکنار و پیله ور، ۱۳۸۷: ۴۹). این جنگل‌ها، جنگل‌های تنک و خشکی هستند که اکثراً از درختان کوتاه و به‌ندرت بلندتر از ۱۰-۱۵ متر و با تاجی پهن و تنه‌ای کج و معوج تشکیل شده‌اند (بویک، ۱۳۸۱: ۴۰). با توجه به تعداد زیادی از گونه‌های درختی و درختچه‌ای که در جنگل‌های زاگرس وجود دارند، درصد بالای ترکیب گونه بلوط در اکثر نقاط به صورت غالب است و می‌توان گفت جنس بلوط مشخص‌کننده سیمای ظاهری این جنگل‌هاست. به همین دلیل این جنگل‌ها اکثراً به جنگل‌های بلوط مشهورند (مروری مهاجر، ۱۳۸۵: ۵۱). جنگل‌های زاگرس با پوشش قرار دادن ۱۱ استان کشور ضمن بهبود کیفیت اقلیمی، بیشترین تاثیر را در تأمین آب، تعدیل هوا و تعادل اقتصادی و اجتماعی در کل کشور دارد. طبق برآورد کارشناسان، در این منطقه رویشی، ۴۰ درصد آب‌های سطح کشور در جریان است. جنگل‌های زاگرس همچنین محل تأمین چوب سوخت ۸۰ درصد جمعیت عشایری کشور و تمامی روستاهای داخل جنگل است. ناحیه رویشی زاگرس به دلایل مستعد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی منطقه‌ای کلیدی و استراتژیک به شمار می‌رود. این ناحیه ۲۰ درصد خاک کشور را در برمی‌گیرد. (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۹۲).

جنگل‌های فلات مرکزی یا جنگل‌های ایرانی - تورانی وسیع‌ترین ناحیه رویشی کشور است. و در تمام فلات مرکزی ایران از شیب‌های جنوبی البرز در شمال تا دامنه‌های زاگرس در قسمت غرب و جنوب گرفته تا مرزهای ایران و افغانستان و شوری سابق پیش رفته و در سمت شمال غربی تا آذربایجان ادامه پیدا می‌کند. این جنگل‌ها در اغلب موارد تنک هستند. جهت تولید چوب اهمیت ندارند؛ ولی اهمیت آن‌ها از جهت حفاظت از منابع خاک و آب می‌باشد. جنگل‌های این منطقه از ارتفاع ۴۰۰ تا ۳۵۰۰ متری پراکنده شده‌اند. جنگل‌های فلات مرکزی به دو نوع کلی جنگل‌های بیابانی و جنگل‌های کوهستانی تقسیم می‌شوند. مناطق کویری، نیمه کویری و استپی فلات که در دشت قرار دارند جزء جنگل‌های بیابانی و مناطق کوهستانی فلات مرکزی جزء جنگل‌های کوهستانی قرار می‌گیرند (مروری مهاجر، ۱۳۸۵: ۵۶-۵۴).

جنگل‌های سواحل خلیج فارس و دریای عمان در ایران شامل پوشش گیاهی نیمه حاره‌ای است که بخش جنوبی کشور را می‌پوشاند. پوشش گیاهی این منطقه به لحاظ گونه بسیار فقیر است. و هیچ وقت مرکز مهمی به لحاظ گونه‌زایی نبوده است. به دلیل تفاوت‌های اکولوژیک رویش‌های این منطقه به دو دسته کلی خلیجی و عمانی تقسیم شده است. قلمرو خلیجی، بخش‌های غربی را تا مرز استان بوشهر و هرمزگان شامل می‌شود. قلمرو عمانی بخش‌های شرقی (استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان) را شامل می‌شود. درختان و درختچه‌های این مناطق بسیار متفرق و پراکنده هستند و جنگل‌های تنک را به وجود می‌آورند (طاهری آبکنار و پیله ور، ۱۳۸۵: ۶۱-۶۰). یکی از اکوسیستم‌های نادر جنگلی و شاخص ناحیه رویشی خلیجی - عمانی جنگل‌های ماندابی یا مانگروها هستند که متشکل از دو گونه حرا و چنند است. بیشترین سطح و پراکنش آن‌ها در استان هرمزگان می‌باشد. جنگل‌های مانگرو ایران تحت حفاظت و توجه سه معاهده زیست‌محیطی جهان، کنوانسیون تالاب‌ها، کنوانسیون تنوع زیستی و کنوانسیون میراث جهانی قرار گرفته و در اولویت بندی این سازمان‌های جهانی، حفاظت از آن‌ها در صدر تمام اکوسیستم‌های ویژه مورد تأکید قرار گرفته است. همچنین این جنگل به عنوان یکی از ۹ ذخیره‌گاه بیوسفر برنامه انسان و کره مسکون M&P تحت حفاظت سازمان محیط زیست قرار دارد. (شکل ۱) (ثاقب طالبی و دیگران، ۱۳۸۳: ۲۱).

شکل ۱. نقشه پوشش گیاهی ایران
منبع: (گیاتشناسی، ۱۴۰۳)

روش پژوهش

در این پژوهش رابطه دو متغیر مستقل (دولت) و وابسته (محیط زیست) با رویکرد توصیفی و تحلیلی مورد نظر قرار خواهد گرفت. داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و با استفاده از آمار و اسناد موجود در سازمان‌های مرتبط از قبیل سازمان حفاظت از محیط زیست و سازمان جنگل‌ها اخذ و به روش توصیفی - تحلیلی تبیین شده است.

یافته‌های پژوهش

تاریخچه سیاست‌گذاری و مدیریت اداری در حوزه محیط زیست (جنگل‌ها) در ایران

به طور سنتی و غیرسازمان‌یافته توجه به محیط زیست در ایران از سابقه‌ای تاریخی برخوردار بوده است. در اساطیر ایرانیان جنگل و درخت دارای اهمیت ویژه‌ای بوده است. در طول اعصار، نیایش درختان بزرگ بین مردم رایج بوده است. در این مورد گابریل^۱ نیایش درختان را به دوران قبل از آیین زرتشت نسبت می‌دهد. قطع درختان بزرگ میوه‌دار از قدیم‌الایام در ایران عملی خلاف محسوب می‌شد. به طور کلی آیین زرتشتی کاملاً در جهت حفاظت از منابع طبیعی قابل احیا و محیط زیست بوده است (یخکشی، ۱۳۸۲: ۲۷). کورش (حدود ۶۰۰ سال پیش از میلاد) و داریوش (۴۸۶-۵۵۲ پیش از میلاد) به حاکمان ساتراپ‌ها در خصوص حفاظت از جنگل‌ها و اقدام به امور نهال‌کاری درختان توصیه می‌کردند. خشایارشا (۴۸۵-۴۸۶ پیش از میلاد) به حفاظت از جنگل‌ها و درختان علاقه زیادی ابراز می‌داشت. در عصر ساسانیان (۶۰۰-۲۲۶ بعد از میلاد)، پادشاهان ساسانی به جنگل و باغات علاقه زیادی داشته‌اند و حتی در این ایام یک روز از ماه اسفند را به عنوان روز درخت‌کاری نامیده‌اند. اسپرنر معتقد است که ایرانیان اولین قومی بودند که سازمان جنگل‌داری داشتند (همان، ۲۸). در باره تاریخچه تشکیلات منابع طبیعی در ایران و تحولات رخ داده می‌توان گفت که در ایران به عنوان یک کشور قدیمی و قبل از دوره‌ای که با توسعه و شتاب در افزایش مصرف، مشخص شود، مدیریت بر منابع وجود داشت؛ اما قواعد عرفی در این مدیریت نقش به‌سزا داشتند (شامخی، ۱۳۹۰: ۳۶). سرآغاز توجه دولت به منابع طبیعی

1. Gabriel

را می‌توان ۱۲۰۲ شمسی (۱۳۳۹ قمری) در زمان حکومت فتحعلی‌شاه که وزارت فوائد عامه تشکیل شد دانست، اما شکل‌گیری رسمی ادارات برای مدیریت منابع طبیعی عملاً از سال‌ها بعد آغاز شد (جوانشیر، ۱۳۷۸: ۱۶۵). انقلاب مشروطه را می‌توان نقطه عطفی در تحولات صورت گرفته در تشکیلات و مدیریت منابع طبیعی ایران دانست. انقلاب مشروطه که در سال ۱۲۸۵ شمسی اتفاق افتاد منجر به حرکت حکومت به سمت تمرکز و تفکیک قوا و به وجود آمدن مجلس و وزارتخانه‌ها گردید. به دنبال این اقدامات قوانین در مورد اداره جنگل‌ها و مراتع و سایر عرصه‌های منابع طبیعی و محیط زیست وضع شد و جنگل‌ها اولین عرصه از منابع طبیعی بودند که در مورد آن‌ها قانون‌گذاری صورت گرفت (شامخی، ۱۳۹۰: ۳۹).

در سال ۱۲۹۹ شمسی، سازمان ابتدایی برای اداره جنگل‌های کشور در وزارت فوائد عامه و فلاحت و تجارت به وجود آمد. از مهمترین اقدامات این نهاد رسمی، اعزام هیأتی در سال ۱۳۰۱ به جنگل‌های شمال کشور برای مشخص کردن حدود جنگل‌های دولتی از خصوصی بود. در نیمه دوم سال ۱۳۲۰ وزارت کشاورزی به وجود آمد و در سال ۱۳۲۱ اداره جنگل‌های کل کشور را تبدیل گردید و در هر یک از مناطق شمال (گیلان، نوشهر، مازندران و گرگان) سازمان منطقه‌ای جنگل‌های که تحت نظر رؤسای ادارات کشاورزی انجام وظیفه می‌نمودند تشکیل شد و در بخش‌ها نیز شعب جنگل‌های تشکیل گردید که مستقیماً زیر نظر رئیس جنگل‌های فعالیت می‌کردند. در سال ۱۳۲۱ نخستین قانون راجع به جنگل‌ها مشتمل بر ۱۸ ماده و ۷ تبصره به تصویب رسید (سازمان جنگل‌ها و مراتع، ۱۳۸۸: ۱۳). در موادی از این آیین‌نامه، بریدن درخت از جنگل و تهیه هیزم و ذغال و تبدیل هر جنگل به زمین زراعتی را منوط به اجازه وزارت کشاورزی می‌داند و برای مصرف هیزم جنگل‌نشینان و ساکنان دهکده‌های مجاور و مصارف روستایی، تسهیلاتی را مطرح و جرائمی را برای قطع درختان و سایر تخلفات پیش‌بینی می‌کند و به موضوعات آتش زدن جنگل، کت‌زدن و یا پی‌زدن درختان، ممنوعیت چرای دام در جنگل‌های سوخته و یا بهره‌برداری شده، وظایف مأموران جنگل‌های و ممنوعیت معاملات مأموران جنگل‌های در معاملات چوب و درختکاری در برابر بهره‌برداری می‌پردازد (شامخی، ۱۳۹۰: ۱۸۷).

در سال ۱۳۲۷ و در جهت بهبود و ارتقای مدیریت جنگل‌های کشور بنگاه جنگل‌ها تشکیل شد. مهمترین وظایف این بنگاه: حفظ و ازدیاد جنگل‌های کشور و اجرای کامل قانون جنگل‌ها مصوب هفدهم دی ماه ۱۳۲۱، بررسی و آزمایش درخت‌های جنگلی و روش‌های جنگل‌داری و جنگل‌بانی، تعلیم و تربیت کارمندان فنی برای تصدی امور جنگل‌ها، اداره امور جنگل‌های دولتی و بهره‌برداری از آن‌ها و مراقبت و نظارت در بهره‌برداری از جنگل‌های غیردولتی، تعیین حدود جنگل‌ها و نقشه‌برداری از آن‌ها (جوانشیر، ۱۳۷۸: ۱۹۲). در سال ۱۳۳۸ دومین قانون مصوب مجلس شورای ملی برای اداره جنگل‌ها و مراتع با عنوان «قانون جنگل‌ها و مراتع» مشتمل بر ۲۸ ماده و ۲۲ تبصره به تصویب رسید. با تصویب این قانون بنگاه جنگل به سازمان جنگل‌های ایران مبدل گشت. این قانون نسبت به زمان تدوین آن نگرش جامع‌تری را در مدیریت جنگل‌ها به وجود آورد و مبنایی برای تدوین و تصویب «قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع» مصوب ۱۳۴۶ شد. قانون مذکور تا به امروز قانون اصلی در مدیریت جنگل‌ها، مراتع، آبخیزداری و بیابان‌زدایی کشور است (شامخی، ۱۳۹۰: ۱۸۹). از سال ۱۳۳۹ برنامه «اصلاحات ارضی» که عبارت از تغییر ساختار بخش کشاورزی کشور است، شروع شد. تغییرات ساختاری در بخش کشاورزی و حذف مالکان بزرگ که هر یک مالک تعداد زیادی روستا و مراتع و جنگل‌های اطراف آن بودند، تغییراتی را در اداره جنگل‌ها و مراتع به همراه داشت. در سال ۱۳۴۱ "جنگل‌ها و مراتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی کشور" ملی اعلام شد. به این ترتیب مالکیت‌های بزرگ از جنگل‌ها و مراتع نیز حذف و تمامی اختیارات بر عهده دولت قرار گرفت. در سال ۱۳۴۶، ابتدا سومین قانون مصوب مجلس شورای ملی آن زمان با عنوان قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع در مرداد ماه به تصویب رسید. سپس در آذرماه همان سال در ساختار تشکیلاتی مدیریتی جنگل‌ها و مراتع و به طور کلی منابع طبیعی کشور تحول جدید و مهمی صورت گرفت و وزارت منابع طبیعی به وجود آمد. قانون مذکور، تا این زمان قانون اصلی برای اداره جنگل‌ها و مراتع کشور است (همان: ۱۹۱). به موجب ماده دو قانون تشکیل وزارت منابع طبیعی، مصوب ۱۳۴۶، سازمان جنگل‌های و مؤسسات تابعه آن با دارایی و بودجه و کارکنان مربوط به وزارت منابع طبیعی منتقل گردید. وزارت منابع طبیعی در تاریخ ۱۳۵۰/۱۱/۱۴ در اجرای قانون جدید تشکیلات و تعیین وظایف سازمان‌های وزارت کشاورزی و منابع طبیعی منحل و تشکیلات آن در وزارت کشاورزی ادغام شد. تشکیلات جنگل‌ها و مراتع کشور مجدداً به صورت یک سازمان مستقل که رئیس آن عهده‌دار مقام معاونت وزیر کشاورزی و منابع طبیعی بود درآمد.

هدف سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور بر اساس تشکیلات مصوب سال ۱۳۵۱ حفظ، حمایت، احیا، توسعه و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع و اراضی جنگلی و بیشه‌های طبیعی و اراضی مستحدثه ساحلی و همچنین حفظ و حمایت و اصلاح خاک‌های کشور و حفاظت آبخیزها ذکر شده است. (جوانشیر، ۱۳۷۸: ۲۳۱-۲۳۰). این سازمان تا به امروز مسئولیت مدیریت جنگل‌ها، مراتع، آبخیزها و بیابان‌های کشور را عهده‌دار است. در بیش از ۳۵ سال گذشته اتفاقات زیادی در مدیریت بخش کشاورزی کشور پیش آمده که همه آن‌ها اثراتی را بر این سازمان داشته است. با این حال این سازمان ساختار کلی خود را حفظ کرده است و تنها در سال ۱۳۸۴ با تغییراتی که طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۹ به وجود آمده بود، آبخیزداری به این عنوان افزوده شده است؛ بدون اینکه در وظایف آن تغییر زیادی به وجود آید. بنابراین در حال حاضر سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور ادامه دهنده وظایف این سازمان است (شامخی، ۱۳۹۰: ۱۹۶). سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور یکی از سازمان‌های وابسته به وزارت جهاد کشاورزی است و رئیس سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور معاون وزیر جهاد کشاورزی می‌باشد. در ساختار جدید، سازمان دارای پنج معاونت و شش دفتر مستقل می‌باشد. فعالیت‌های این سازمان در سطح کشور توسط اداره کل منابع طبیعی استان‌ها پیگیری و اجرا می‌شود.

نگاهی به پوشش جنگلی ایران

بر اساس مدارک و مستندات علمی سرزمین ایران در گذشته نه چندان دور پوشیده از درختان گوناگون جنگلی بوده است. کینت کرس^۱ که حوادث و لشکرکشی‌های اسکندر مقدونی را به رشته تحریر درآورده، در کوه‌های زاگرس، منطقه بین اصفهان و دزفول را یک منطقه کاملاً جنگلی توصیف کرده است. این نویسنده از باریکه راه‌هایی در داخل جنگل‌ها صحبت می‌کند که گذر از آن‌ها دو نفره و دوش به دوش هم امکان نداشته و افراد می‌بایست یک به یک و پشت سر هم در این راه‌ها حرکت نمایند. در تمامی نوشته‌های مشابهی که توسط کینت کرس در مورد ایران قدیم یا پارس به رشته تحریر درآمده، از جنگل‌های تقریباً غیرقابل نفوذ سخن رفته است و باز در همین زمینه در سند تاریخی دیگر آمده است: هرودت تاریخ نویس یونانی در نوشته‌های خود از سرزمین ماد شمالی در شمال اکباتان و از ناحیه پون اوکسین^۲ به طرف ساپیر^۳ که بدون شک همان منطقه شمال غرب آذربایجان است، صحبت به میان می‌آورد و این نواحی را یک منطقه مرتفع کوهستانی پوشیده از جنگل توصیف می‌نماید (حکیمیان، ۱۳۷۸: ۹۰). در اثر تحقیقات هر تسلفد، باستان شناس معروف، در قصر پاسارگاد ستون‌های چوبی از بلوط وجود داشتند که ۱۲ متر ارتفاع و ۲۰ سانتی متر قطر داشته‌اند. مسلماً این ستون‌های چوبی از جنگل‌های بلوط غرب تهیه شده بودند و امروزه درختانی با این ارتفاع در منطقه پاسارگاد پیدا نمی‌شود. برادران تارو در سفرنامه خود از جنگل‌های پسته و بادام و گز اطراف شهر ری صحبت می‌کنند که امروزه آثاری از آن‌ها وجود ندارد. سید محمد لشکرنویس در سال ۱۲۷۷ قمری می‌نویسد: در حکمت‌آباد نزدیک مشهد جنگل‌های گز انبوهی دیده است (بخکشی، ۱۳۵۶: ۱۲۷). در سفرنامه‌های جهانگردان خارجی نیز مطالبی حاکی از جنگلی بودن مناطقی از ایران به چشم می‌خورد:

بارون دوبود^۴ دیپلمات روسی، یکی از اولین سیاحانی که از لرستان عبور کرده است، در نوشته‌های خود از دره‌های پر از درخت بلوط که سایه و شاخ و برگ آن‌ها همه جا را پوشانده بوده، صحبت می‌کند و منظر طبیعی لرستان و فارس را پوشیده از چمنزار و تشکیلات جنگلی و بیشه‌های کوچک که به طور متناوب قرار گرفته بودند، توصیف می‌نماید. جغرافی دانان اسلامی نیز بر وجود درختان جنگلی در پهنه‌های مختلف سرزمین ایران اشاراتی داشته‌اند. استخری، مستوفی و ابن حوقل هر کدام به نوعی یا از بیشه‌زارها و یا پوشش گیاهی مناطقی از ایران که اکنون اثری از آن‌ها بر جای نیست، سخن گفته‌اند. همچنین بنا به نوشته مقدسی، دشت بین ماهان و کرمان پوشیده از درخت بوده است (حکیمیان، ۱۳۷۸: ۹۱). به عقیده ساعی وسعت جنگل‌های ایران در دوران قدیم ۳۰ میلیون هکتار و به عقیده بوبک بیش از ۸۰ میلیون هکتار وسعت داشته است (بخکشی، ۱۳۵۶: ۱۱). در زمان ایران باستان حداقل ۲۰ درصد سطح کشور پوشیده از جنگل بوده است. اولین برآورد در مورد جنگل‌های ایران در سال ۱۳۲۱ توسط کریم ساعی

1. Quinte Curce

2. Pont Euxin

3. Sapires

4. Baronade Bode

انجام شده است. طبق برآورد وی مساحت جنگل‌های ایران ۱۹/۵ میلیون هکتار بوده است. سالی در سال ۱۳۲۹ در دومین برآورد خود، سطح جنگل‌های ایران را ۱۸/۷ میلیون هکتار عنوان کرد (مروی مهاجر، ۱۳۸۵: ۳۲). از مساحت تحت پوشش جنگل‌های ایران، تا کنون سه بار به طور رسمی آمار تهیه شده است. یک بار در سال ۱۳۴۳ با استفاده از عکس‌های هوایی توسط وزارت منابع طبیعی و دو بار دیگر در سال ۱۳۷۲ و ۱۳۸۳ توسط سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور. در سال ۱۳۴۳ دفتر فنی مهندسی منابع طبیعی ایران آمار رسمی مساحت جنگل‌های کشور را ۱۸ میلیون هکتار نشان داده است. بر اساس این آمار در شمال کشور حدود ۳/۴ میلیون هکتار جنگل وجود داشته است. مساحت جنگل‌های کشور در سال ۱۳۷۲ حدود ۱۲/۴۸ میلیون هکتار برآورد گردیده است. از این مقدار، ۱/۹۷ میلیون هکتار را جنگل‌های شمالی تشکیل داده‌اند و ۱۰/۵۱ میلیون هکتار مشتمل بر جنگل‌های سایر مناطق کشور بوده است (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۳). مساحت کل عرصه‌های جنگلی کشور ایران بنا به آخرین گزارش‌های سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور در سال ۱۳۹۵ با احتساب بیشه‌زارها معادل ۱۷/۲۱ میلیون هکتار می‌باشد که از این رقم ۱۴/۳۲ میلیون هکتار جنگل (بالای ۵ درصد تاج پوشش درختی و درختچه‌ای) و ۲/۹۸ میلیون هکتار بیشه‌زار می‌باشد. با توجه به شرایط متفاوت رویشگاه‌ها و به منظور مدیریت بهینه، جنگل‌های کشور به دو بخش خشک و نیمه خشک (جنگل‌های خارج از شمال) و مرطوب و نیمه مرطوب (جنگل‌های شمال) دسته‌بندی شده‌اند. مساحت جنگل‌های شمال ۱/۹۶۷ میلیون هکتار و مساحت جنگل‌های خارج از شمال ۱۲/۳۵ میلیون هکتار می‌باشد. (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۹۲).

جدول ۱. مساحت جنگل‌های ایران از نگاه سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (با تاج پوشش پنج درصد)

سال	مساحت جنگل‌ها (میلیون هکتار)
۱۳۴۳	۱۸
۱۳۷۲	۱۲.۴۸
۱۳۸۳	۱۴.۳۲
۱۳۹۵	۱۴.۳۱۹

آمار فائو از جنگل‌های ایران

سازمان خوار و بار کشاورزی جهانی (فائو) ۱۹۶۳ در آمار رسمی خود مربوط به سطح جنگل‌های دنیا، مساحت جنگل‌های ایران را ۱۲ میلیون هکتار ذکر نموده است (یخکشی، ۱۳۸۲: ۲۴). فائو در سال ۱۹۹۹ طبق ضوابط و استانداردهای بین‌المللی و بر اساس آنچه سازمان جنگل‌ها اعلام داشته است (با تاج پوشش ده درصد)، ۵ میلیون هکتار از ۱۲/۴ میلیون هکتار از جنگل‌های کشور را به عنوان جنگل به رسمیت شناخته و با اضافه کردن حدود ۲/۳ میلیون هکتار رقم اعلام شده جنگل‌کاری - که آن هم عمدتاً شامل جنگل‌کاری مناطق بیابانی است - مساحت جنگل‌های ایران را ۷/۳ میلیون هکتار اعلام کرده که حدود ۳ درصد از خاک کشور می‌باشد (خطیبی، ۱۳۸۳: ۱۱). این سازمان سرانه جنگل در این کشور را ۰/۲ هکتار اعلام کرده است (در مقابل ۰/۶ جهانی) (FAO, 2010). فائو در سال ۲۰۱۵ سطح جنگل‌های کشور را ۱۰ میلیون و ۶۰۰ هزار هکتار عنوان کرده است (FAO, 2015).

سیر تخریب پوشش جنگلی ایران

میزان نابودی پوشش گیاهی ایران در طول تاریخ به گونه‌ای تأسف بار آشکار می‌گردد. گزاویه دوپلانول^۱ درباره انهدام پوشش جنگلی ایران می‌نویسد: بنا به قول هانس بوبک ۹۵ تا ۱۰۰ درصد از جنگل‌های ارس دامنه‌های خشک داخلی البرز و خراسان و ۱۰۰ درصد تشکیلات جنگلی پسته و بادام فلات داخلی ایران تخریب و منهدم شده است و طبق تخمین، حداکثر ۱۰ درصد از درختان بلوط و سروکوهی زاگرس باقی مانده است. در حالت کلی، سطح زیر درختان جنگلی فعلی ایران از یک ششم مساحت جنگلی آن تجاوز نمی‌کند. آتش زدن درختان، ضعف یا بی‌توجهی انسان‌های اولیه برای مهار و

1. Gesavier de Planol

خاموش کردن آن، یکی از عوامل نابودی بخش‌های وسیعی از پوشش گیاهان بوده است. هوتوم فن شیندلر افسر اتریشی که در زمان ناصرالدین شاه قاجار به عنوان مأمور کشیدن خط تلگراف، در ایران به سر می‌برده و برای انجام مأموریت خود به نقاط مختلف ایران نیز سفر کرده است، در گزارش‌های خود به چند مورد از آتش‌سوزی‌ها اشاره کرده است. این آتش‌سوزی‌ها هفته‌ها جنگل‌های ایران را فرا می‌گرفته، بدون آنکه کسی به فکر نجات درختان باشد (حکیمیان، ۱۳۷۸: ۹۲).

پس از هجوم مغولان بسیاری از شهرها، ده‌ها و آب‌بندها نابود گردید و از آنجا که ارزش زمین‌های زراعی و گیاهان برای این مردم چادرنشین، ناشناخته بود، آنان مایملک مردم را می‌گرفتند و از مزارع و کشتزارهایشان بیرون می‌راندند. در نتیجه، ایرانیان برای ایجاد اراضی زراعی جدید و تهیه چوب که در امر ساختن خانه‌های از دست رفته به آن نیازمند بودند، اجباراً به قطع و تخریب جنگل‌ها دست بردند و از آن طریق رابطه ایرانیان و پوشش گیاهی به تدریج کاهش یافت، بالاخره دخالت ناروای انسان‌ها در مقابله با عوامل سازنده طبیعت پس از تبدیل اراضی به زمین‌های کشاورزی سبب کاهش باروری و قدرت اقتصادی آن‌ها گردید. در طول ایام و بروز جنگ‌های مختلف با یونانیان، رومی‌ها، اعراب، مغولان، ترک‌ها، افغان‌ها، روس‌ها و همچنین درگیری‌های فزاینده داخلی این کاهش بیشتر و بیشتر شد تا به وضعیت امروزی رسید، یعنی سطح عظیمی از جنگل‌ها و اراضی مرتعی نابود شد و این روند با تخریب‌های عوامل طبیعی تا به امروز در حال گسترش می‌باشد. افزایش رشد جمعیت، صنعتی شدن و پیشرفت روزافزون اقتصاد کشور که از نیمه ی دوم قرن بیستم ناظر آن هستیم، دولت‌ها را وادار کرد تا از بخش‌هایی از مناطق حفاظت به عمل آورند و آن‌ها را به پارک‌های تفریحی تبدیل کنند (یخکشی، ۱۳۸۲: ۲۸). ساعی در کتاب شمه‌ای درباره جنگل‌های ایران می‌نویسد که در صد سال اخیر قریب ۱۰۰ هزار هکتار از جنگل‌های اطراف چالوس (از پل زنگوله تا پل ذغال) در اثر ذغال‌گیری از بین رفته است (یخکشی، ۱۳۵۶: ۱۲۷).

هانس بوبک درباره دلایل تخریب جنگل‌های ایران می‌گوید: به طور طبیعی، علت اصلی و مهم تخریب جنگل‌ها و مراتع، استفاده مردم از منابع طبیعی مناطق مختلف بوده و به همین دلیل نیز پوشش طبیعی و دستجات گیاهی چوبی از دوران‌های گذشته تا کنون همیشه مورد هجوم مردم قرار گرفته‌اند. کاروان‌های فراوانی در حرکت بوده‌اند و از دیرباز تا امروز چوب‌های مرتفع به طور دائمی از مسیر جاده‌ها عقب نشینی کرده‌اند. جنگل‌ها از درون نیز هدف تجاوز و بهره‌برداری شدیدی قرار گرفته‌اند و بدین صورت از دست و گزند انسان و حیوان در امان نیستند. به ندرت می‌توان با انسانی روبرو شد که در زمینه حفظ جنگل دیدی وسیع و روشن داشته باشد و تخریب این جنگل‌ها را که طی سال‌ها و سالیان درازی به وجود آمده‌اند، درک کند (بوبک، ۱۳۷۳: ۶). وی در ادامه ادعا می‌کند که: این مشاهدات و نتایج به دفعات ذکر گردید و حتی می‌توان از روی اطلاعات تاریخی اثبات کرد. (همان: ۷)

اهلرز درباره مراحل انهدام جنگل‌های ایران چنین عقیده دارد: برای ایران تصور می‌رود که انهدام جنگلی در طی دو مرحله جداگانه صورت پذیرفته باشد. بررسی سفرنامه‌های جغرافیدانان ایرانی و عرب همانگونه که دوپلانول در رابطه با ایران انجام داده، ظاهراً حاکی از آن است که در عصر ساسانیان نیز ایرانیان شاهد یک دوره از بین رفتن شدید جنگل بوده است. در دوره تسلط اعراب و حتی پیش از آن در زمان سلطه‌گران اقوام آسیای مرکزی و به دنبال آن به هنگام تشدید رواج کوچ‌نشینی، به نظر می‌رسد که روند انهدام جنگل کندتر گشته و یا حتی متوقف شده باشد. موج جدیدی از غارت جنگل‌ها در دوره اخیر یا به عبارت دیگر، از اوایل سده بیستم شروع شده است. تنک شدن درختان جنگلی و انهدام آن در سطحی گسترده چه در جنگل‌های نواحی پست و چه کوهستانی، ابتدا در حدود سال ۱۹۰۰ یعنی هنگامی که زمینه و شرایط گوناگونی فراهم بودند، آغاز گشت: رشد شدید جمعیت در تهران و به دنبال آن، افزایش فزاینده تقاضا برای چوب، از بین رفتن منابع تهیه چوب در دامنه‌های جنوبی البرز، احداث جاده‌های ارتباطی بین تهران و سواحل. وی استفاده از جنگل به عنوان چراگاه را نیز عامل مهمی از عوامل انهدام جنگل می‌داند (اهلرز، ۱۳۷۲: ۶۷).

وی استفاده از جنگل به عنوان چراگاه را نیز عامل مهمی از عوامل انهدام جنگل می‌داند: هرچند از زمان ملی شدن جنگل‌ها بهره‌برداری بی‌رویه از آن محدود گشته، روند انهدام جنگل هنوز ادامه دارد. در گیلان و مازندران، امروزه نیز استفاده از چراگاه‌های جنگلی در این رابطه نقش بسزایی دارد. این چراگاه‌ها به ویژه در فصول بهار و پاییز اهمیت دارند؛ چرا که دام‌ها به هنگام مهاجرت فصلی بین نواحی جلگه‌ای پست و چراگاه‌های مرتفع کوهستانی البرز، این جنگل‌ها را در مقاطع ارتفاعی مختلف طی نموده و مورد

استفاده قرار می‌دهند. این دام‌ها با خوردن جوانه‌ها و برگ‌های جوان ضایعات پی‌درپی را در جنگل‌ها موجب می‌گردند. به علاوه گله‌های روستاییان در روستاهای کوهستانی البرز و زاگرس و دیگر توده‌های کوهستانی، پیوسته به چراگاه‌های نزدیک برده می‌شوند. این عمل نه تنها تجدید حیات پوشش جنگلی را مشکل می‌نماید، بلکه عملاً آن را غیر ممکن می‌سازد. قطع منظم یا کنترل نشده درختان جنگلی برای گسترش زمین‌های کشاورزی یکی دیگر از عوامل مهم انهدام جنگل‌ها در ایران است. هرچند ممکن است این روش امروزه در بیشتر نقاط کشور دیگر نقشی نداشته باشد، لیکن در سواحل پست دریای خزر هنوز هم اعمال می‌گردد. روش قطع دایره‌وار و سپس سوزاندن درختان، که تا اوایل سده اخیر رایج بوده، امروزه نیز با احداث اراضی جدید کشاورزی، همچنین ایجاد تأسیسات جدید توریستی برای از بین بردن بازمانده جنگل‌های نواحی پست ادامه دارد (همان، ۱۹۸).

در باره میزان جنگل‌زدایی و تخریب جنگل‌های ایران در شرایط فعلی آمار رسمی در دست نیست. طبق گزارش مجله اکونومیست در ایران از سال ۱۹۵۹ تا ۱۹۶۷ با نرخ ۹۲۵۰ هکتار در سال از وسعت جنگل‌های نواحی شمال کاسته شده و از سال ۱۹۶۷ تا ۱۹۹۴ این رقم سالانه به ۱۸۰۰۰ هکتار افزایش یافته است. میزان کاهش جنگل‌های ایران از سال ۱۹۹۴ به بعد به ۲۹۰۰۰ هکتار در سال رسید. تخریب جنگل‌ها تنها در شمال کشور حدود ۵۰۰۰۰ هکتار در سال برآورد و تخمین زده می‌شود. طبق برآورد کارشناسان، هر ثانیه ۷۰۰ متر مربع از جنگل‌ها و مراتع کشور به دلیل دخالت‌های ناروای انسان از بین می‌رود (آل یاسین، ۱۳۸۶: ۲۲۴).

در این باره بهتر است میزان تخریب جنگل‌های ایران در سال‌های اخیر از گزارش وزیر وقت جهاد سازندگی نقل شود: در هر ثانیه حدود ۲۰۰ متر مربع از سطح جنگل‌ها تخریب می‌شود و میزان تخلفات و شدت تخریب جنگل‌ها و مراتع نسبت به سال ۱۳۵۶ ۴۸۰ درصد افزایش داشته است. درست است که در سال‌های اخیر، بررسی میزان تخریب جنگل‌ها به گونه‌ای علمی و دقیق انجام نگرفته است؛ اما این نوع حدس و گمان‌ها به هر حال بازگو کننده برخی واقعیت‌ها در این زمینه هستند (گزارش وزیر جهاد سازندگی، روزنامه اطلاعات، شماره ۱۹۵۶۲، ۱۱/۱۲/۱۳۷۰، به نقل از حکمیان، ۱۳۷۸: ۱۰۳). طبق گزارش سازمان حفاظت محیط زیست ایران علیرغم احیای سالانه حدود ۱۰۰ هزار هکتار از جنگل‌های کشور، این رقم در مقایسه با تخریب‌های انجام شده در سال‌های گذشته بسیار ناچیز است. به دلیل گستردگی عرصه جنگل‌های خارج از شمال و نفوذ عوامل انسانی و دامی این جنگل‌ها را در معرض تهدید جدی قرار داده است. ایران با کاهش متوسط سالانه ۱۴۲ هزار هکتار از اراضی جنگلی خود در زمره کشورهای با نرخ بالای جنگل‌زدایی قرار دارد به گونه‌ای که در حد فاصل سال‌های ۷۴-۱۳۶۹ در منطقه آسیا و پاسیفیک دهمین کشور دارای درجه در جنگل‌زدایی بوده است. جنگل‌های ارسباران که در سال ۱۳۵۵ به عنوان یک منطقه حفاظتی و ذخیره‌گاه (بیوسفر) از سوی سازمان یونسکو مطرح شده، حدود ۵۰ سال قبل دارای ۲۵۰ تا ۳۰۰ هزار هکتار جنگل بوده که هم اکنون به ۱۶۴ هزار هکتار کاهش یافته است (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۴). مساحت زیر پوشش جنگل در شمال کشور، از ۶ میلیون هکتار در سال ۱۳۰۰ به ۳/۴ میلیون هکتار در سال ۱۳۴۱ و ۱/۶ هکتار در سال ۱۳۷۴ کاهش یافته است. مقایسه عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای نشان می‌دهد که مساحت تحت پوشش جنگل‌های شمال ایران در فاصله زمانی ۱۹۶۷ تا ۱۹۹۴، حدود ۱۴۱۵۷۲ هکتار یعنی ۷/۱٪ تخریب شده است. همچنین آمده است که در فاصله زمانی ۱۹۶۹ تا سال ۲۰۰۰، تغییرات زیادی در سطح جنگل‌های ایران به وجود آمده است. به طوری که مساحت تحت پوشش جنگل‌های طبیعی ایران حدود ۱۱٪ کاهش یافته است و به تبع آن حدود ۵ میلیون هکتار زمین تحت تأثیر فرسایش قرار گرفته است. در مقابل مساحت تحت پوشش جنگل‌های مصنوعی ۲/۳ میلیون هکتار افزایش یافته است (ولایتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۹). در ایران آتش‌سوزی یکی از عوامل اصلی نابودی جنگل‌ها می‌باشد. بر اساس آمار، مساحت مورد حریق جنگل‌های کشور از ۵۸۲۹ هکتار در سال ۱۳۷۵ به ۲۳۶۵۶ هکتار در سال ۱۳۹۰ رسیده است به طوری که طی این سال‌ها بالغ بر ۶۰ هزار هکتار از جنگل‌ها کشور دستخوش حریق شده است (مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۰). بنا بر آمار فائو، ایران سالانه ۰/۰۶ درصد از جنگل‌های خود را بر اثر آتش‌سوزی از دست می‌دهد که این میزان معادل ۶ هزار و ۵۰۰ هکتار از جنگل‌هاست (FAO, 2011). عامل دیگر برداشت بی‌رویه و بدون جایگزینی چوب از جنگل‌هاست. برداشت چوب در جنگل‌های کشور از ۳۰۰/۰۰۰ متر مکعب در سال ۱۳۴۶ به ۱/۵ میلیون متر مکعب در سال ۱۳۵۵ و دو میلیون متر مکعب در هر یک از سال‌های برنامه دوم رسیده است. همچنین روستاییان جنگل‌نشین و دامداران، سالانه حدود ۲/۸ میلیون متر مکعب چوب هیزمی و ۱۷۰/۰۰۰ متر مکعب چوب صنعتی از جنگل‌های شمال ایران برداشت می‌کنند (ولایتی و دیگران، ۱۳۸۵: ۶۱). بر اساس اعلام

مدیرکل دفتر مهندسی و مطالعات سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور در سال ۱۳۹۸، سالانه حدود ۱۲ هزار هکتار جنگل در کشور تخریب می‌شود (مجله خبری تابناک، ۱۳۹۸). پدیده خشکیدگی جنگل‌های بلوط غرب پس از وقوع در برخی استان‌های غربی کشور، به سرعت گسترش یافته و منجر به از بین رفتن بخش قابل توجهی از رویشگاه‌های جنگلی بلوط شده است. از عوامل مؤثر در پدید آمدن خشکیدگی بلوط می‌توان به قارچ مولد بیماری ذغالی بلوط، سوسک‌های چوب‌خوار، خشکسالی و تغییر اقلیم، هجوم ریزگردها، زراعت زیراشکوب و چرای بی‌رویه دام در جنگل به عنوان عوامل مستقیم و همچنین استفاده بی‌رویه از کودهای شیمیایی، فعالیت‌های عمرانی ناپایدار، اکوتوریسم ناپایدار، آتش‌سوزی‌ها و کمبود منابع آب به عنوان عوامل غیر مستقیم اشاره نمود. بر اساس آخرین آماربرداری سطح مناطق آلوده شده در حدود ۹۷۵ هزار هکتار برآورد گردیده است که عمدتاً در استان‌های فارس، ایلام، لرستان، کرمانشاه، چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد پراکنش یافته است. آمار اعلام شده در استان‌های مذکور نشان از بحرانی بودن سطح قابل توجهی از جنگل‌های بلوط دارد (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۹۲). در حدود ۱۳ هزار خانوار در روستاهای با کمتر از ۲۰ خانوار در شمال کشور زندگی می‌کنند که طبق قانون باید از جنگل خارج شوند. بنا به گفته دکتر هادی کبادلیری رئیس جامعه جنگلبانی کشور در حال حاضر ۶ میلیون دام مجاز و غیرمجاز در جنگل‌های شمال وجود دارد که خسارات ناشی از آن‌ها سالانه ۴۰۰ میلیارد تومان برآورد می‌شود. همچنین بنا به اظهارات مسئول نامبرده بر اساس سرشماری سال ۱۳۶۴ وجود بیش از ۴ میلیون و ۳۷۰ هزار واحد دامی مجاز در جنگل‌های شمال باعث پاک تراشی و قطع کامل ۵۷ هزار هکتار جنگل برای ساخت اتراقگاه‌ها و دامسراها شد است و طی همین زمان ۱۱ میلیون متر مکعب چوب از بین رفته است. در حال حاضر دو و نیم برابر ظرفیت چرا، دام در رویشگاه‌های جنگلی کشور وجود دارد (آسیب ۴۰۰ میلیارد تومانی از چرای دام در جنگل‌های شمال، روزنامه همشهری ۱۳۹۲/۴/۲۹). در طول برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نیز شاهد ایجاد تغییراتی در روند سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور در خصوص محیط زیست و جنگل بوده‌ایم که می‌توان به ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال کشور، ایجاد طرح حفاظت و حمایت از جنگل‌ها و مراتع کشور، تهیه طرح مرتع‌داری، طرح مطالعات منابع طبیعی و آبخیزداری (سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۶۸)؛ طرح تحول سیستم دامداری (۱۳۶۸)، طرح ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال (۱۳۷۵)، طرح تمرکز خانوارهای جنگل‌نشین پراکنده (۱۳۷۵)، طرح خروج دام از جنگل‌های شمال (۱۳۸۰)، طرح ساماندهی جنگل‌نشینان پراکنده (۱۳۸۰)، طرح صیانت از جنگل‌های شمال کشور (۱۳۸۰)، طرح صیانت و توسعه جنگل‌های زاگرس (۱۳۸۲)، طرح صیانت از جنگل‌های ارسباران (۱۳۸۳)، طرح توسعه و صیانت جنگل‌های جنوب (۱۳۸۴) اشاره کرد (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، دفتر شورای جنگل، ۱۳۹۲). درباره عملیاتی شدن این طرح‌ها آمار دقیقی به صورت رسمی ارائه نشده است.

نتیجه‌گیری

در سده بیستم میلادی، دولت‌ها درصدد برآمدند با تنظیم و تصویب قوانین و مقررات و اجرای آن‌ها، فرآیند تخریب محیط زیست را به طور کلی و جنگل‌ها را به طور خاص مورد توجه قرار داده و فرآیند تخریب را کنترل کنند و کاهش دهند. در ایران نیز اولین عرصه از منابع طبیعی که در مورد آن‌ها قانون‌گذاری صورت گرفت، جنگل‌ها بودند. از سال ۱۲۹۹ شمسی سازمان جنگلبانی برای اداره جنگل‌های کشور تشکیل شد. از آن زمان به بعد سازمان‌های مختلفی برای اداره منابع طبیعی کشور به وجود آمدند؛ تا امروز که حفاظت از این منابع به عهده سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌باشد. در زمینه پوشش جنگلی، ایران یکی از کشورهای فقیر است و از میان ۱۵۴ کشور دارای جنگل، رتبه ۴۵ را دارد. همچنین ایران جزء ۵۴ کشوری است که زیر ده درصد مساحتشان را جنگل می‌پوشاند. بررسی‌های به‌عمل‌آمده در زمینه روند تخریب جنگل‌ها بیانگر آن است که دولت ایران در حفاظت از منابع جنگل‌ها موفق عمل نکرده است. ایران با کاهش متوسط سالانه ۱۴۲ هزار هکتار از اراضی جنگلی خود در زمره کشورهای با نرخ بالای جنگل‌زدایی قرار دارد. طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ بالغ بر ۶۰ هزار هکتار از جنگل‌ها کشور دستخوش حریق شده است؛ به طوری که سالانه ۰/۰۶ درصد از سطح جنگل‌ها بر اثر آتش‌سوزی از بین می‌روند. مساحت جنگل‌های کشور از ۱۸ میلیون هکتار در سال ۱۳۴۳ به ۱۴۰۳۲ میلیون هکتار در سال ۱۳۹۵ رسیده است. فقدان مدیریت یکپارچه در عرصه‌های جنگلی، عدم ارزش‌گذاری اقتصادی کارکردهای مختلف

جنگل‌ها، نارسایی قوانین و مقررات و عدم ضمانت اجرایی قوانین موجود، عدم توجه کافی به پیامدهای محیط‌زیستی طرح‌های توسعه‌ای در داخل جنگل‌ها، ناهماهنگی در اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در عرصه‌های جنگلی، حضور گسترده جنگل‌نشینان جوامع محلی در عرصه‌های جنگلی و فقر حاکم بر جوامع جنگل‌نشین، همچنین وابستگی معیشت آن‌ها به بهره‌برداری و تغییر کاربری جنگل‌ها که در نهایت منجر به کاهش توان اکولوژیک جنگل‌ها و تخریب از نوع کمی و کیفی می‌گردد، تخریب کمی و کاهش توان اکولوژیک جنگل‌ها در اثر عدم ارزیابی محیط زیستی طرح‌ها و اقدامات توسعه‌ای در داخل جنگل‌ها اصلی‌ترین مسائل و مشکلات اصلی شناسایی شده در امر حفاظت و احیای جنگل‌های کشور هستند که نشان می‌دهد مدیریت جنگل‌ها در ایران موفق نبوده است و نیاز توجه جدی به این منابع حساس و مهم هست. در این زمینه، پیشنهادها زیر می‌تواند مفید واقع شود:

توسعه قوانین حمایتی از جنگل‌ها و مراتع، برداشت متناسب چوب از جنگل‌ها با رویکرد علمی، جایگزینی مواد سوختی فسیلی (نفت و گاز) به جای سوخت ناشی از چوب درختان، تبدیل دامداری سنتی به دامداری مدرن و حذف احشام از جنگل‌ها، بویژه جایگزینی گوسفند به جای بز، حفاظت و حراست از جنگل‌ها، توسعه نظام جنگل‌بانی و گسترش مناطق حفاظت شده، آموزش عمومی برای جلوگیری از حریق در مناطق جنگلی، اجرای دقیق طرح برنامه اقدام ملی جنگل و توسعه جنگل‌داری در مناطق مختلف.

منابع

- آل یاسین، احمد. (۱۳۸۶). *تقابل منابع سیاره زمین با الگوهای توسعه و مصرف*. تهران: جامعه مهندسان مشاور ایران.
- اهلرز، اکارت. (۱۳۷۲). *ایران: مبانی یک کشورشناسی جغرافیایی*، ترجمه محمد تقی رهنمایی، تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب.
- بوبک، هانس. (۱۳۷۶). *جنگل‌های طبیعی و گیاهان چوبی ایران*، ترجمه دکتر عباس شاهسواری، تهران: مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- بوبک، هانس. (۱۳۸۱). *سیمای تاریخی جنگل‌های طبیعی و درخت‌زارهای ایران*، ترجمه عباس پاشایی اول، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- بهرام سلطانی، کامبیز. (۱۳۸۷). *محیط زیست (مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی)*، جلد اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- تقی‌زاده انصاری، مصطفی. (۱۳۷۶). *حقوق کیفری محیط زیست*، تهران: قومس.
- ثاقب طالبی، خسرو، یزدیان، فرشاد، ساجدی، تکتتم. (۱۳۸۳). *نگاهی به جنگل‌های ایران*، تهران: مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- جوانشیر، کریم. (۱۳۷۸). *تاریخ علوم منابع طبیعی ایران*، تهران: سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی.
- چیراس، دانیل دی. (۱۳۸۲). *علوم زیست محیطی*، ترجمه محمد رضا داهی و بهرام معلمی، تهران: دانشگاه تهران.
- حکیمیان، کبری. (۱۳۷۸). *بررسی تاریخی قلمرو جنگل‌های ایران با تأکید بر جنگل‌های شمال*، پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۶ (۰)، ۸۹-۱۰۳.
- خطیبی، نسرين دخت. (۱۳۸۳). *جنگل‌های باستانی شمال در آستانه وداع*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- دوز، میشل. (۱۳۶۲). *تاریخچه جنگل‌ها*، تهران: میر (کوئمبرگ).
- سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور؛ (۱۳۸۸)، عملکرد سی ساله / تهیه و تدوین گروه کارشناسان (زیر نظر دفتر برنامه‌ریزی و بودجه)؛ [برای] وزارت جهاد کشاورزی، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور؛ [به سفارش دفتر روابط عمومی و امور بین الملل سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور]. کیس، الکساندر، پیتراچ، سند و وینفراید لانگ. (۱۳۹۰). *حقوق محیط زیست*، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران: دانشگاه تهران.
- سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (دفتر جنگل‌های خارج از شمال) (۱۳۹۲)، گزارش سالانه.
- سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (شورای جنگل) (۱۳۹۲)، گزارش سالانه.
- سازمان حفاظت محیط زیست (۱۳۸۳). *مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست*، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.

سازمان حفاظت محیط زیست (۱۳۸۳). مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست، جلد دوم.

سازمان خواربار و کشاورزی ملل (۱۳۸۶). وضعیت جنگل‌های جهان، ترجمه علیرضا شهریاری و حامد شفیعی، تهران: جاجرمی. شامخی، تقی. (۱۳۸۳). معیارها و شاخص‌های اجتماعی- اقتصادی مدیریت پایدار جنگل و تطبیق آن با وضعیت ایران، همایش حفاظت جنگل‌ها در مدیریت پایدار، انجمن جنگلبان ایران، تهران.

شامخی، تقی. (۱۳۸۴). اعطای گواهی مدیریت پایدار به جنگل، همایش ملی آینده جنگل‌های ایران، تهران: دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران.

شامخی، تقی. (۱۳۹۰). قوانین و مدیریت منابع طبیعی (جنگل‌ها و مراتع)، تهران: دانشگاه تهران.

طاهری آبکنار، کامبیز و بابک پيله ور. (۱۳۸۷). جنگل شناسی، تهران: نشر حق شناس.

عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۶). نظریه‌های جدید جغرافیای سیاسی، تهران: قومس.

قربانی، منصور. (۱۳۸۶). ذخایر معدنی و طبیعی ایران، تهران: آراین زمین.

کولا، ای. (۱۳۸۵). اقتصاد منابع طبیعی، محیط زیست و سیاست گذاری‌ها، ترجمه سیاوش دهقانیان و فرخ دین قزلی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

گزارش وضعیت محیط زیست ایران. (۱۳۸۳). تهران: سازمان حفاظت محیط زیست ایران.

گیاتاشناسی. (۱۴۰۳). نقشه پوشش گیاهی و محیط زیست ایران، تهران: انتشارات جغرافیایی و کارتوگرافی گیاتاشناسی نوین.

لواسانی، احمد. (۱۳۷۲). کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

میرقی دینان، نغمه. (۱۳۸۷). ارائه و به کارگیری الگوی ارزش گذاری مکانی خدمات اکوسیستم جنگلی با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران.

مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت.

محرمنژاد، ناصر. (۱۳۸۸). بررسی نقاط قوت، نقاط ضعف، تهدیدها و فرصت‌های اجرای اصول جنگل در جنگل‌های شمال ایران (ریو تا ژوهانسبورگ)، فصلنامه علم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۱ (۴)، ۱۴۹-۱۷۲.

مروی مهاجر، محمدرضا. (۱۳۸۴). مدیریت حفاظت و حمایت از دیدگاه اکوسیستم و جنگلداری نزدیک به طبیعت، همایش ملی آینده جنگل‌های ایران، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران، تهران.

مروی مهاجر، محمدرضا. (۱۳۸۵). جنگل شناسی و پرورش جنگل، تهران: دانشگاه تهران.

مولدران، بدریج و سوزان بیلهارز. (۱۳۸۱). شاخص‌های توسعه پایدار، ترجمه نشاط حداد تهرانی و ناصر محرم نژاد، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.

مویر، ریچارد. (۱۳۷۹). درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر و یحیی صفوی، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

ولایتی، سعداله، کدیور، علی اصغر. (۱۳۸۵). چالش‌های زیست محیطی جنگل‌ها و مراتع ایران و پیامدهای آن. جغرافیا و توسعه ناحیه ای، ۴ (۲)، ۵۳-۷۲.

یخکشی، علی. (۱۳۵۶). ارزش اجتماعی و اقتصادی جنگل، تهران: دانشگاه تهران.

یخکشی، علی. (۱۳۸۲). مدیریت سازمان جنگل‌ها و مراتع و حفاظت محیط زیست ایران در مقایسه با سیستم مدیریتی پاره‌ای از کشورهای اروپایی، ساری: دانشگاه مازندران.

Jankovic, J. (2010). Global Forest Resources Assessment. <https://www.fao.org/4/am334e/am334e00.pdf>.

Toha, J. G., & Barros, S. A. (1997). The role of forest policies and institutions in achieving sustainable forest development. *UNASYLVA-FAO*, 69-78.